

הקדמה למורה

פרויקט "פנים. יום. זיכרון." הוא מיזם אומנותי שמנציח זיכרונות מחייהם של נופלים באמצעות סרטי אנימציה. רסיסי זיכרון, רגעים קטנים בחייהם של הנופלים, שחברים וקרובים של הנופלים בחרו לשתף, קמים לתחייה על המסך ומעניקים ליקיריהם נצח. בבסיס הפרויקט עומדת האמונה שהזיכרונות נושאים משמעות יותר מיום אחד בשנה.

בכל שנה אנו פונים ליוצרים צעירים בתחום האנימציה בבקשה להנציח רגעי מפגש וחסד בחיי הנופלים. היום הפרויקט מונה יותר מ-40 סרטים, ובכוונתנו לבסס מאגר זיכרונות וירטואלי ישראלי רחב ממדים. את כל הסרטים ומערכי השיעור, המתאימים למגוון שכבות גיל, אפשר למצוא באתר בית אבי חי, [בעמוד הפרויקט](#).

לקראת יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ולנפגעי פעולות האיבה, יצרנו מערכי שיעור חדשים העוסקים בזיכרון ומותאמים לכיתות ה'-י"ב, ואף למכינות קדם צבאיות; כל שכבת גיל על פי יכולותיה.

אנו מאמינים כי מערכי שיעור אלה, הכוללים צפייה בסרטים שונים ודיון מעמיק על משמעותו של הזיכרון בחיינו בהקשר של הסרטים שראינו, מאפשרים לנו להשפיע על עיצוב תודעת הזיכרון של תלמידינו.

אומנם מערכי השיעור הינם מותאמי גיל, ואולם אין אנו יודעים מהם הסיפורים המשפחתיים של התלמידים. אנו ממליצים לצפות מראש בסרטי מערך השיעור שבחרתם ולנקוט משנה זהירות שעה שאתם דנים בנושאים המורכבים שיום הזיכרון מזמן לדיון.

מערכי השיעור, המציעים מגוון תכנים והצעות לדיון, הם ארוכים יותר מזמן שיעור ממוצע. עליכם לבחור את התכנים המתאימים ביותר לכיתתכם, וכך להתאים את מהלך השיעור לזמן העומד לרשותכם.

אנו מאחלים לכם הצלחה וימים טובים,

צוות הפרויקט

לומדים וזוכרים

של מי החלל הזה? בעקבות הסרט בליבה חומה

במערך זה נדון במתח שבין הזיכרון האישי ללאומי, שבין אינטימיות הזיכרון להחצנה שלו. נדון בשאלות למי שייכות זכות ההנצחה וזכות הבחירה כיצד להנציח, מהו כוחה של הלאמת השכול ומהם מחיריה.

חלק ראשון: סרט ודיון (15 דקות):

שאלה לדיון פתיחה קצר (אופציונלי):

מה יכולה האנימציה להציע להנצחת החללים שאמצעי תיעוד אחרים אין בידם להציע?

למנחה: באפשרותה של האנימציה לשחזר ולהציג רגעים וזיכרונות שהיו ואינם. אפשר לשאול את השאלה שוב אחרי הצפייה בסרט.

הסרט 'בליבה חומה', שנפתח בדבריה של רוויה, בת זוגו של יובל, וממשיך כסרט אנימציה, משתמש באמצעי מבע קולנועיים - זוויות "צילום", צבעים, רקע, מעברים, צלילים - כדי להביע תחושות ולספר את הסיפור. שימו לב אליהם. שימו לב גם לחלקים בסרט שמתאפשרים בזכות השימוש באנימציה.

רקע למנחה (מתוך דברי היוצר):

"לא פעם במהלך עשיית הסרט שאלנו את עצמנו אם בכל השיוולים הללו בשיילת חומות העיר העתיקה, מקום שחיללים רבים כל כך נהרגו בשבילו, דמיינו השניים שיובל יצטרף לאלה שלעולם יתהלכו שם כחלק מההיסטוריה עקובת הדם של המקום."

* מומלץ לקרוא עוד על יובל ועל יצירת הסרט [בעמוד הפרויקט](#).

'[בליבה חומה](#)', לזכרו של יובל היימן (אורך: 5:21 דקות)

דיון לאחר הצפייה:

- * מה אנחנו יודעים על יובל מסרט הזיכרון הזה?
- * באילו אמצעי מבע קולנועיים השתמשו היוצרים כדי להציג את דמותו?
- * דרך הסרט אנחנו נכנסים למרחב הפרטי של שני אוהבים, למקום הסודי שלהם, לקשר ביניהם. איזו הרגשה זה מעורר בכם? אם הוא לא היה חייל שנפל, האם היינו מרגישים אחרת? איך לדעתכם מרגישה בת זוגו רוויה בנוגע לזה?
- * איך רוויה מתייחסת למקום שמוקצה לה באבל ובזיכרון?
- * מדוע לדעתכם נקרא הסרט "בליבה חומה"?

הכותרת מקפלת בתוכה כפל משמעות שמבטא את המתח שבין האבל האישי (החומה האישית שבליבה) ובין האבל הלאומי, המגולם בחומות ירושלים. רוויה חשה מחוץ לדיון הזה; המדינה אינה מכירה באבלה האישי כי אינה משתייכת למשפחת השכול.

שאלות נוספות לדיון:

- * האם ההקשר הלאומי וההיסטורי מטעין את הסיפור של יובל במשמעות רחבה יותר או שהוא בא על חשבון האבל האישי?
- * לאורך הסרט חולפות על פני יובל ורוויה דמויות היסטוריות. מה הן מייצגות?
- * האם יש בהצטרפותו של יובל אל אותן דמויות היסטוריות מסר מחזק או מייאש?

חלק שני: כרטיסיות דיון בקבוצות (10 דקות)

בחלק זה יחולקו כרטיסיות ובהן קטעי קריאה שונים, טקסטים שמבטאים עמדות שונות בנוגע למתח שבין האבל הפרטי לאבל הלאומי או למשמעות הלאומית של חללי צה"ל.

לבחירתכם שלושה קטעים. אפשר לחלק את כולם לכל הקבוצות או לחלק קטע אחד לכל קבוצה (הקטעים מצורפים כנספח).

הכרטיסיות לדיון בקבוצות:

1. מירב רהט, אמנית ואלמנת צה"ל: "שכול ומחירה של זהות ישראלית"
2. ד"ר מעוז שמריהו: "מקומה של תרבות הזיכרון בעיצוב זהות קולקטיבית"
3. ענת מרנין: "שכול: נקודת מבט"

שאלות לדיון לאחר הקריאה:

- * האם אתם מזדהים עם עמדת הכותב? מה אתם חושבים על הדברים שנכתבו?
- * למי שייך החלל? למי שייכת הזכות עליו ועל הזיכרון שלו, הזכות לספר את הסיפור? מה מקומה של הלאומיות ומה מקומה של המשפחה בהקשר הזה?

חלק שלישי: מקרי בוחן לדיון במליאה (15 דקות)

אם נתתם לכל קבוצה טקסט שונה, כדאי לבקש מכל קבוצה לספר קצת על הטקסט ועל המחשבות בעקבותיו.

בחלק זה ננסה להבין מהן ההשלכות היישומיות של השכול. נבחן כמה מקרים של מחלוקת בקשר לקבורת החלל או לנוסח המצבה.

רקע למנחה:

ב-1949, לאחר שקברו את חוזה המדינה הרצל בפסגת ההר, הוסב חלק מההר לבית קברות צבאי. הוחלט על אחידות במבנה המצבות, בנוסח ובמיקום (אין הבדל בין קצינים לחיילים פשוטים). נוסף על הר הרצל קמו בתי קברות נוספים שהנהיגו אותה מדיניות.

אפשר להשתמש בתמונה זו, המדגישה את האחידות הצבאית של הקברים:

למנחה: נספר על מדיניות ההנצחה של הנופלים ונעלה לדיון המשתתפים את הדילמות. נבקש מהמשתתפים להביא בחשבון את הדברים שקראו לפני כן בקבוצות.

אפשרויות לדיון:

1. הקראת כל מקרה ודיון משותף.
2. קיום "דיבייט": בכל פעם יעלו שני משתתפים ויציגו דעות שונות. לאחר מכן יגיבו שאר המשתתפים לדיון.
3. "הצבעה ברגליים" – מעלים את השאלה לדיון ומחלקים את החלל לשני צדדים. צד אחד של החדר מייצג את עמדת ה"בעד", והצד האחר מייצג את עמדת ה"נגד". כל משתתף יבחר באיזה צד לעמוד על פי עמדתו. לאחר מכן כמה משתתפים מכל צד יציגו את טיעוניהם.

מקרה 1:

צבי דרויאן, תלמיד הגימנסיה רחביה בירושלים, נפל ביוני 1956 במהלך שירותו. אביו, אברהם, קיבל את הבשורת איוב, נפל ומת במקום. אלמנתו התעקשה שהאב והבן ייקברו יחד - "רימון אחד הרג את שניהם", אמרה. מצד אחר טענה המועצה להנצחת החייל האחראית על הקבורה הצבאית שיש להגביל את מי שנקבר בהר הרצל מאחר ש"זה מפחית מכבוד הנופלים האחרים".

למנחה: שר הביטחון אישר את הבקשה החריגה.

מקרה 2:

משפחתו של החייל לי מט, שנהרג במהלך פעילות מבצעית בעזה במבצע "צוק איתן", נאבקה מול משרד הביטחון על הזכות לחקוק על מצבת החלל את שמות אחיו, נוסף על שמות ההורים, אך משרד הביטחון התנגד בטענה כי הדבר מנוגד לתקנות האחידות. לאחר זמן ממושך שעל הקבר לא הייתה מצבה עקב חוסר היכולת להגיע להסכמה, המשפחה קבעה באופן עצמאי מצבה זמנית שמלבד שמות האחים כללה גם את הכיתוב: "ליליק נהרג במשמרת של ראש הממשלה בנימין נתניהו - ביבי - ושר הבטחון משה יעלון - בוגי".

מקרה 3:

סרן בניה שראל, מפקד פלס"ר גבעתי, נהרג ברפיח במהלך מבצע "צוק איתן". בהתאם לבקשת המשפחה, הסכימו גורמי הצבא לכתוב על המצבה שהוצבה על הקבר הטרי כי שראל נהרג ב"פאתי מורג", שם היישוב הישראלי שפונה לפני תשע שנים בתוכנית ההתנתקות. אולם בקשת אביו של שראל, הרב שלום שראל, להוסיף את צמד המילים "תיבנה ותכונן" לשם מורג, נדחתה.

משמעות המילים היא כי היישוב עתיד להיבנות מחדש כמו בפסוק המדבר על העיר ירושלים, ועל כן הן מתייחסות לסוגיה פוליטית שנויה במחלוקת: הנוכחות היהודית בחבל עזה. "קיבלנו את הגזרה הזאת בהבנה", אמר האב השכול: "אין לנו כוונה להיאבק בהחלטה ולצאת להליך משפטי, מתוך הבנה שהמטרה היא לשמור על אחידות המצבות, אך מצד שני, זה מאכזב".

מקרה 4:

אמיר מלט, חייל בבסיס חיל האוויר בחצרים, נהרג ב"רולטת הרשת" -משחק מוות אכזרי ומסוכן, מסורת של חיילי הבסיס. אימו, שולה, שלא הסכימה לקבל על עצמה את התפקיד הקלאסי של האם השכולה, יצאה להילחם בממסד. היא דרשה שייכתב על קברו של בנה "נהרג ברולטת הרשת", ומשנענתה בשלילה, שינתה בעצמה את נוסח המצבה ל"נרצח בידי מפקדיו".

למנחה: המועצה להנצחת החייל החליטה להבליג ולא להסיר את האבן שעליה הכיתוב המאשים.

שאלות לדיון מסכם:

- * האם אחידות הקבורה וההנצחה מייצרת כוח מאחד או מחיקה של הפרט? איך אנחנו מתמודדים עם המתח ביניהם?
- * מהי ההצדקה לפלישת המדינה אל האינטימיות של הכאב הפרטי? את מי זה משרת? האם אפשר לדבר על "הלאמת השכול" בחברה הישראלית?
- * האם במסגרת "הלאמת השכול" גם קרובי החלל נדרשים "למלא תפקיד"? מה קורה אם אינם מוכנים לשתף פעולה עם התפקיד הזה?
- * ולבסוף, מה לדעתכם היו אומרים החללים עצמם? האם לדעתכם הם היו מעדיפים את המצבה התקנית האחידה או מצבה אישית? האם הם היו רוצים שהמשפחה תשמור לעצמה את הזיכרונות ואת הכאב או שאלו ייהפכו לסרטון שיוקרן בכל שנה לאלפי אנשים?

ענת מרנין / שכול: נקודת מבט

במשך 30 שנה השכול שלי היה מאוד פרטי. 30 שנה אספתי את השברים של חיי והדבקתי אותם זה לזה. הייתי בת 16 בשנת '73 כששני אחיי האהובים נהרגו במלחמה הארוכה.

כשעמדתי בטקסים המכובדים, תהיתי תמיד על המשפחתיות-לרגע שבה נעטפנו, הוריי ואני, לעומת הכאב שנשאר כל כך אישי, עמוק, חסר גבולות. עם השנים פיתחתי דיבור פנימי ביקורתי, ציני משהו, אל מול ביטויים כמו "משפחת השריון" שהייתה שולחת הזמנות לעוד טקסי זיכרון, מעושרות בציור של זר פרחים - מונח על אנדרטה - עטופה בדגל. חלק מהפרחים בחלקה הצבאית שלנו בטבעון קמלו עוד באותו יום. כשכל העם חגג למחרת, היינו נוסעים אבא, אמא ואני, ואחר כך רק אמא ואני, ולאחרונה בשל מצב בריאותה רק אני לבדי, מרחק דקות מהפיקניקים לחלקה הצבאית, להוסיף מים באגרטלים, כדי שהפרחים יחזיקו עוד יום או יומיים. המנהג המכביד משהו של אמי - לכסות ביום "חגנו" את המצבות בפרחים, כך שלא יראו פיסת אבן - נמשך עד היום.

במשך 30 שנה, אמי נחשפה לכל קהל או כלי תקשורת אפשרי, כשהמסר שלה הולך ומתחדד - אל תשכחו את בני, את המחיר הנורא מכל שניתן היה למנוע, ועשו כל שניתן למנוע שכול נוסף.

אני תמכתי בדעותיה, אם כי הסתייגתי מהחשיפה. משא השכול בתוך הקהילה הקטנה היה כבד, וחיפשתי את האלמוניות בעיר הגדולה. שם יכולתי לבחור למי אני מספרת, במה אני משתפת, בלי שזה יהיה חרוש על מצחי. באיטיות מדאיגה הצלחתי להקים משפחה ולרכוש מקצוע. החיים שלי שלמים, אך החללים שנשארו מהדבקת החלקים שהתפזרו נותרו כשהיו. בימים מסוימים הם מתרחבים והרגשות נשפכים דרכם, בימים אחרים הם מצטמצמים ועם כיסוי מתאים כמעט שלא ניתן להבחין בהם. אבל הם שם תמיד.

לפני 7 שנים, אמי ירדה מהבמה הציבורית עקב מצב בריאותה, ואני עמדתי בפני צומת דרכים עם לפיד בוער בידי. האם אוריד אותו לערמת החול הקרובה ואכבה אותו, או שארוץ קדימה?

ד"ר מעוז עזריהו / מקומה של תרבות הזיכרון בעיצוב זהות קולקטיבית

למה הדברים האלה חשובים בהקשר שלנו? הם חשובים כי זיכרון הוא אבן יסוד של זהות קולקטיבית. כשאני אומר זהות קולקטיבית אני מדבר על שני דברים. ברמה האחת, זהות קולקטיבית היא בו-זמנית מה שמשותף לכולנו. ברמה השנייה, תחושת הזיכרון, תחושה שקיימת אצל קבוצה, מייצרת גם תחושה של המשכיות בזמן - כי מדובר פה בקבוצה שיש לה קיום בזמן. גם זה פרדוקס בסיסי של החיים. איך דבר שמתנה כל הזמן עדיין נשאר הוא עצמו. איך זה שאני נשאר אותו הדבר למרות שאני משתנה כל הזמן. זו גם בעיה של הזיכרון האישי, שהוא חיוני לזהות האני.

ללא זיכרון אין לי זהות. אם אינני זוכר - אינני קיים. אנחנו זוכרים משמע אנחנו קיימים, בזמן, בהיסטוריה. עמלק? מי זה עמלק? אנחנו זוכרים אותו. אנחנו התחלנו שם ואנחנו זוכרים עכשיו, ויש פה רציפות והמשכיות של זיכרון, וכל הדברים האלה יחד הם שמייצרים את הזהות הקולקטיבית שלנו, את תחושת האני הקיבוצי ההכרחית לתחושת הגורל המשותף. כי גם זה חלק מכוחם של זהות קולקטיבית וזיכרון קולקטיבי: תחושה של גורל משותף.

ומבחינה זו הזיכרון הקולקטיבי של חברה, של קבוצה, של קהילה, הוא הדבר הדמוקרטי ביותר שקיים. כי כולנו זוכרים או שותפים מלאים בזיכרון הזה ללא הבדל. זה משותף לכולנו. כולנו יצאנו ממצרים, וכולנו היינו במעמד הר סיני, ובסופו של דבר כולנו היינו חלק ממשפחת השכול, למרות שכולנו יודעים עכשיו ופה שאנחנו לא בדיוק כאלה. כי יש משפחת שכול אמיתית, וישנם כל אלה שמצטרפים לחוויית השכול בזמנים קצובים ובהזדמנויות ספציפיות. אז דיברתי פה על המשמעויות היותר כבדות של הזמן, של ההיסטוריה, ועל הממדים הגדולים, הטרנסצנדנטיים [מעבר לטבע], של הזיכרון. ובה בעת חשוב להבין שתרבות הזיכרון וההנצחה שלנו היא גם חלק מהזהות התרבותית של ישראל, של המהפכה העברית והישראלית, של הקיום החדש שבנינו כאן. זה יישמע מעט מרחיק לכת, אבל אני חושב שתרבות הזיכרון היא אחד ההישגים היותר בולטים של התרבות העברית המתחדשת בארץ ישראל.

שכול זיכרון ומחירה של זהות ישראלית - מחשבות בין הלאומי לפרטי בעבודותי האישיות / מירב רהט

בתוקף מעמדי כאלמנת צה"ל מצאתי את עצמי נעה לאורך השנים בין הצורך לתפקד על פי ציפיות החברה (והרי זהו "תפקיד ציבורי") לבין הרצון לבעוט ולא "לשחק את המשחק".

תרבות ההנצחה הישראלית נועדה לפאר ולהאדיר את האנשים שהקריבו עצמם למען המדינה. העבודות שלי עושות שימוש באותם מוטיבים מקובלים על מנת להציג את הצד השני - המחיר הכואב של ההקרבה הזאת. העיסוק שלי לא נובע מהתרסה פוליטית חברתית אלא מצורך אישי ודיבור אישי על הזהות שנכפתה עלי והשלכותיה.

בתחילה עסקתי בהנצחה וזיכרון בעיקר בתוך הדפוסים המוכרים והמקובלים של תרבות השכול - נטיעת חורשה והדפסת ספר זיכרון. עם זאת, כבר בתהליך העבודה על ספר הזיכרון בחרתי לצאת מהמודל הקלאסי ("חברים מספרים על") ולהוציא ספר אמנות המציג צילומים של עבודותיו של יותם, שהיה נגר אמן, על רקע נופי הארץ. פרויקט זה צמח מתוך הצורך להנציח את דמותו של יותם באופן ייחודי ושלא במסגרת התבניות הסטנדרטיות והוא מהווה צורת ביטוי אישית אשר מופיעה בבחירת האתרים, בהעמדה של הצילומים, ובסיפור שבחרנו] לספר דרכם.

בעוד שהספר ונטיעת היער לזכרו של יותם מהוות פעולות של הנצחת המת בתוך תרבות ההנצחה המקובלת (גם אם בצורה ייחודית), העבודות האישיות... אינן] מנציח[ות] את יותם אלא את העדרו של יותם - את החלל שנשאר אחריו ואת ההשלכות של אי נוכחותו... אחד התצלומים מהתערוכה מייצג ומנציח את הריק ואת הכאב שנגזר מהזהות שנכפתה עלי כאלמנת צה"ל על כל המשמעויות המורכבות של "התפקיד". השוואה זו מציגה באופן ברור את הפערים בין שתי נקודות מבט:

הסמלים הלאומיים - זיכרון החייל שהקריב את חייו למען המדינה ו"גבורת" משפחתו (משפחת השכול) העומדת איתנה, מול המציאות הפרטית היום יומית: מציאות של כאב בה הנעדר לעולם ישאר נוכח ואוהביו לעולם ינועו בין תעתועים.